

Uniformiteit in Verscheidenheid

Een onderzoek naar architectonische waarden in de vierde nota

AR2A011 Architectural History Thesis

M.A.G. Landman – 5165830

Uniformiteit in Verscheidenheid

Een onderzoek naar architectonische waarden in Vinex-woningbouw

Student	M.A.G. Landman
Studentnummer	5165830
Begeleidend docent	Evelien van Es
Opleiding	MSc. Architecture, Urbanism and Building Sciences
Onderwijsinstelling	Faculteit Bouwkunde Technische Universiteit Delft
	4 april 2021

Preface

Al sinds mijn jeugd word ik geconfronteerd met Vinex-wijken. Toen ik werd geboren in 1996, 5 jaar na de introductie van de vierde nota extra, waren de ontwikkelingen in volle gang. Vinex-omgevingen als Heerhugowaard en Alkmaar hebben een blijvende indruk achter gelaten.

Toch komt de fascinatie ook ergens anders vandaan. Vooral het controversiële aspect: als iedereen luidruchtig verkondigt dat iets niet deugt, wekt dit mijn nieuwsgierigheid naar wáárom dit het geval is. Naast Vinex geldt dat ook voor ontwerpen uit de wederopbouwperiode, die nu richting de 50-jaar monumentenregel gaan en langzamerhand waardering lijken te krijgen. De gedeelde noemer bij deze twee stijlen is de unieke rol van de Nederlandse overheid in de ruimtelijke ordening.

Door middel van dit onderzoek probeer ik de oorsprong, aanwezige kwaliteiten en gevolgen te onderzoeken van bijna twintig jaar Vinex-ontwikkelingen. Sinds de opheffing van het ministerie van volkshuisvesting, ruimtelijke ordening en milieubeheer in 2010 lijkt de Rijksoverheid het poldermodel ook op ruimtelijke ontwikkeling toe te passen. Het landschap wordt langzaam gevuld met distributiecentra en het woningtekort neemt jaarlijks flink toe. Bemoeyenis vanuit de overheid werd niet altijd gewaardeerd, maar de afwezigheid van sturing lijkt gevolgen te hebben. Moet Nederland weer (terug) naar een centraal gestuurd ruimtelijk beleid? In dit onderzoek verwacht ik in ieder geval het architectonische en stedenbouwkundige aspect van centraal gestuurd ontwerp onder de loep te nemen.

Uniformiteit in verscheidenheid

Een onderzoek naar architectonische waarden in de vierde nota

AR2A011 | Architectural History Thesis

MSc. Architecture, Urbanism and Building Sciences, Technische Universiteit Delft

M.A.G. (Michael) Landman

BK 5165830

ABSTRACT Voor de MSc2 course AR2A011 wordt er een geschiedeniscriptie geschreven met betrekking tot een onderwerp naar keuze. Dit paper onderzoekt de architectonische waarden als gevolg van de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening die in de periode van 1991 tot 2005 een onuitwisbare stempel op de Nederlandse architectuur en stedenbouw heeft gezet. Beginnend met de geschiedenis achter de ruimtelijke nota's in Nederland wordt duidelijk gemaakt hoe beleid zijn weg in de Nederlandse architectuur heeft gevonden. Vervolgens worden de stedenbouwkundige en architectonische aspecten van het beleid onderzocht en wordt er vervolgens op verschillende schaalniveaus gekeken naar drie Vinex-locaties, om te concluderen dat de plaats, landschap en centraal gestuurde ontwerpvariatie een terugkomend aspect is.

SLEUTELWOORDEN: Vinex, Ruimtelijke Ordening, Ruimtelijke Beleid, Nederlandse Stedenbouwkunde, Woningbouwarchitectuur

1. Inhoudsopgave

1.	Inhoudsopgave.....	5
2.	Introductie.....	6
3.	Ruimtelijk beleid in Nederland	10
3.1	Proloog.....	10
3.2	Vierde Nota Ruimtelijke Ordening.....	13
3.3	De Vierde Nota Extra	13
3.4	Conclusie	14
4.	Vinex en stedenbouw.....	16
4.1	Een compacte stad.....	17
4.2	Stedenbouwkundige eigenschappen	17
4.3	Oostelijk Havengebied (1993-2000).....	20
4.4	Ypenburg (1996-2013).....	22
4.5	Leidsche Rijn (1997-2025).....	24
4.6	Conclusie	26
5.	Vinex-architectuur	29
5.1	Ypenburg	32
5.2	Leidsche Rijn.....	34
5.3	Oostelijk Havengebied	31
5.4	Conclusie	36
6.	Conclusie.....	37
7.	Bibliography.....	39

2. Introductie

Ongeveer 25 jaar geleden introduceerde het toenmalig Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer plan VINEX; de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening Extra. Deze nota was een uitbreiding van de Vierde nota ruimtelijke ordening en omvatte een nieuw woningbouwbeleid tussen 1995 en 2005. Vinex was de zevende en een na laatste nota in een serie van totaal acht nota's ruimtelijke ordening sinds de eerste Nota Westen des Lands uit 1958. De ruimtelijke nota's hebben sinds de late jaren '50 Nederlandse woningbouwarchitectuur uitermate sterk beïnvloed.¹

Inmiddels is Vinex een term gegrond in de Nederlandse samenleving, onder andere door de enorme omvang van de ontwikkeling. Als gevolg van Vinex zijn er meer dan 828.000 woningen gerealiseerd in Nederland², wat op onomkeerbare wijze het imago van de Nederlandse buitenwijk heeft beïnvloed. De term Vinex wekt negatieve associaties op. Het wordt omschreven met termen als burgerlijk³, eentonig⁴ en saai⁵. Ook beroemd architect Winy Maas bekritiseerde in 1997 Vinex -wijken, die volgens hem te veel op elkaar leken. Eentonigheid en herhaling lijken een gedeelde noemer over de kritiek, wat misschien een gevolg zou kunnen zijn van de strak georganiseerde stedenbouwkundige planning die de ontwikkelingen stuurde, uitende in thematische stedenbouwkundige ontwerpen als *Stad van de Zon of Amersfoort Kattenbroek*.⁶ Maar is deze kritiek terecht? Meningeën over Vinex zijn verdeeld. Bewoners van Vinex uiten juist hun waardering over de kwaliteiten van hun woonomgeving⁷, zoals ruimte voor kinderen en veiligheid.

Vinex zou gezien kunnen worden als de laatst nationaal uitgevoerde nota ruimtelijke ordening, wat vervolgens een aanzienlijk deel van de Nederlandse woningbouw heeft gevormd.⁸ Het doel van deze scriptie is om ondanks de felle kritiek Vinex-ontwikkelingen te analyseren op beleidskundig, architectonisch en stedenbouwkundig schaalniveau, om zo de directe en indirecte invloed van grootschalig beleid op architectonisch en stedenbouwkundig ontwerp in kaart te brengen. Zo luidt de onderzoeksvraag: Hoe heeft uitgebreid ruimtelijk beleid de Nederlandse woningarchitectuur beïnvloed in de periode van 1995 tot 2010?

De bijbehorende deelvragen daarbij zijn; Hoe heeft ruimtelijk beleid zich ontwikkeld in Nederland? Om allereerst een duidelijk raamwerk te maken waaruit Vinex is ontstaan. Vervolgens wordt er ingegaan op de architectonische en stedenbouwkundige kwaliteiten, met de deelvragen: Welke rol spelen architectonisch en stedenbouwkundig ontwerp in plan Vinex? En hoe uiten de parameters van het beleid zich in architectonisch en stedenbouwkundig ontwerp?

¹ Verena Balz, *Regional Design: discretionary approaches to planning in the Netherlands* (Delft: TU Delft, 2019).

² Bernard Hulsman, "Een slecht imago, maar Vinex-bewoners zijn uiterst tevreden," *NRC Handelsblad* (2017).

³ Pieter Hoexum, "De voortuintjeswijk - 25 jaar Vinex - Ongehoorzame burgerlijkheid in Nederland," in *De Groene Amsterdammer* (Januari 14 2015). <https://www.groene.nl/artikel/de-voortuintjeswijk>.

⁴ Joost Zonneveld, "Homo Vinex," *De Groene Amsterdammer* (2006).

⁵ Peter Groenendijk, "Vinex-wijken saai, maar wél veilig," in *Algemeen Dagblad* (november 11 2016). <https://www.ad.nl/nieuws/vinex-wijken-saai-maar-wel-veilig~a15f48aa/>.

⁶ Wiebke Klemm Han Lörzing, Miranda van Leeuwen, Suus Soekimin, *VINEX! Een morfologische verkenning* (Rotterdam: NAI010 uitgevers, 2006).

⁷ Hulsman, "Een slecht imago, maar Vinex-bewoners zijn uiterst tevreden."

⁸ J. Mensink J. Boeijenga, J. Grootens, *Vinex Atlas* (Rotterdam: 010, 2008), 20.

Zoals eerder genoemd heeft Vinex een negatief imago. Ook zijn de invulling ervan relatief jonge ontwikkelingen wanneer het vergeleken wordt met andere grootschalige woningbouwplannen zoals het Amsterdams Uitbreidings Plan. Hoewel Vinex als sociaal fenomeen academici van vele specialisaties al aan het denken heeft gezet, is er op puur ontwerpgericht architectonisch vlak relatief weinig geschreven. Voorbeelden zijn de 'Vinex Atlas' van Jelte Boeijenga en Jeroen Mensink, waarmee een poging gedaan wordt de ontwikkelingen te inventariseren: deze bron zal dan ook uitermate uitgeput worden.

Omdat Vinex een enorme schaal omvat, zowel fysieke omvang als de hoeveelheid geschreven publicaties, is er gekozen om een context-leidend typologisch beschrijvend onderzoek te verrichten. In dit geval wordt er onder de context verstaan dat het begint in grootschalig stedenbouwkundige schaal, om zo te convergeren naar architectonische schaal. Op het gebied van typologie wordt er bedoeld dat er nauwkeurig wordt gekeken naar het type woningarchitectuur die gebruikt is in de wijken, maar ook uit welke ontwerpelementen deze bestaan. Er wordt gekeken naar de gedeelde noemers in de producten die gevolg zijn van de eerder geanalyseerde beleidsvormen, om zo te concluderen hoe dit beleid zich daadwerkelijk heeft geuit.

Het Nederlands Ruimtelijk Beleid

1901 Woningwet

Einde Tweede Wereldoorlog 1945

Watersnoodramp 1953

1958 Ontwikkeling Westen des Lands

1960 Nota inzake de Ruimtelijke Ordening in Nederland

1966 Tweede Nota Ruimtelijke Ordening

1973 Derde Nota Ruimtelijke Ordening

Flevoland officieel twaalfde provincie 1986

1988 Vierde Nota Ruimtelijke Ordening

1991 Vierde Nota Extra

1997 Vierde Nota Actualisatie

1. Andere Tijden, 2021.
2. Algemeen Dagblad, 2021.
3. Nationaal archief en dossier administratie, 2021.
4. Beeldbank Museum Hooftschied Waard, 2021.
5. Beroepsvereniging van Nederlandse Stedebouwkundigen en Planologen, 2021.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Ministerie VROM, 1997.

3. Ruimtelijk beleid in Nederland

3.1 Proloog

Nederland kent een lange geschiedenis van centraal gestuurd ruimtelijk beleid, startende met de woningwet uit 1901. Gedurende de 19^e eeuw trokken grote groepen arbeiders van het platteland naar de stad, als gevolg van de enorme industriële ontwikkeling. Woonruimte was schaars en het aanbod was van slechte kwaliteit: 'huisjesmelkers' deelden huizen, werkplaatsen en pakhuizen op in kleine verhuurbare woonruimten, resulterende in sloppenwijken. Deze ontwikkeling ging voornamelijk ten koste van de volksgezondheid, door het ontstaan van cholera-uitbraken.⁹ Samen met de Gezondheidswet uit hetzelfde jaar kwam in 1901 de Woningwet tot stand. Commissies werden aangesteld om woningen onbewoonbaar te verklaren, wat de vraag naar nieuwe, goedgekeurde woningen deed toenemen. Met financiële steun van het rijk werden er na de Eerste Wereldoorlog zogenaamde *woningwetwoningen* gebouwd, een type woning voor de lagere huursector die voldeed aan de eisen van de nieuwe ingestelde wet.¹⁰

Als gevolg van de woningwet werd bijvoorbeeld het door architect H.P. Berlage ontworpen *Lanen Plan Zuid of Amsterdam Oud-Zuid*¹¹ in deelplannen uitgewerkt door de Dienst der Publieke Werken. De architectonische invulling van het plan werd getoetst door de gemeentelijke welstandscommissie, waardoor de architectonische vormgeving direct door gemeentelijke instanties beïnvloed werd.¹² Dit is te beschouwen als een vroeg voorbeeld van ambtelijk gestuurde ontwerpen.

In dit eerste hoofdstuk worden de voorlopers van Vinex kort besproken om zo de totstandkoming van de Vierde nota en diens uitbreidingen beter te begrijpen.

De eerste ruimtelijke nota's

Zoals genoemd werden grootschalige (steden)bouwkundige projecten pas echt relevant na de Tweede Wereldoorlog. De littekens van de Nederlandse productie als gevolg van de oorlog, in vormen van zowel infrastructuur en fabrieken, waren duidelijk te zien. Ook de woningvoorziening was dermate aangetast, resulterende in een ernstig woningtekort. Gecombineerd met het moderniseren van de landbouw in de jaren na de oorlog trokken er veel arbeiders naar de steden, met een grotere vraag naar woningen als gevolg. Met de hulp van het Marshallplan krabbelde de Nederlandse naoorlogse economie er weer bovenop, deze financiële en materiële middelen hebben onder andere de fysieke wederopbouw mogelijk gemaakt.¹³

De eerste nota van het ruimtelijk beleid, *De ontwikkeling van het Westen Des Lands* uit 1958 was verkennend en beschrijvend, reagerende op een uiterst snelle stedelijke groei. Toen al, was het probleem de grote bebouwde concentratie in de westelijke provincies. De belangrijkste punten van het plan waren het behouden van historische centra in de *Randstadsteden*, het behoud van een agrarisch middengebied (later bekend als het *Groene Hart*) en de expansie van de randstadsteden in uitwaartse richting.

Met een duidelijke sterke overeenkomst met de nota '*Ontwikkeling Westen des Lands*' werd in 1960 de *Nota inzake de Ruimtelijke Ordening in Nederland* geïntroduceerd. In de twee jaar tijd was het duidelijk

⁹ Ineke Kruizinga-Huisman, "De ontwikkeling van de bouwregelgeving en de gevolgen daarvan voor de rechtszekerheid van de burger" (LLM. Open University, 2011).

¹⁰ Kees van der Wiel, "Baten en lasten van honderd jaar woningwet," *Holland 2001* (2001).

¹¹ Henco Bekkering Tom Avermaete, Michiel van Hennik, Rolf van der Leeuw MaartenJan Hoekstra, Herman Prast, Cunera, and Cor Wagenaar Smit, Pamela de Winter, Jurjen Zeinstra, eds., *GR2 Openbare Ruimte en Publiek Gebouw* 3ed., 4 vols., vol. 2 (Delft: Technische Universiteit Delft, 2016), 162.

¹² MaartenJan Hoekstra, "Stedebouwkundig(e) ontwerpen in woorden: Honderd jaar stedebouwkundige begrippen" (PhD Technische Universiteit Delft, 2018), 371.

¹³ F.R. Bruinsma and E. Koomen, *Ruimtelijke ordening in Nederland* (Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, 2018), 36.

Figuur 3: (Linksboven): Ontwikkeling van Het Westen Des Lands. (Bron: Museum Hoeksche Waard)

Figuur 4: (Rechtsboven): Pendrecht te Rotterdam, plan daterende uit 1949 (Bron: Vanamen.net)

Figuur 5: (Linksonder) Leidsche Rijn, plan daterende uit 1995 (Bron: Volkskrant)

Figuur 6: (Rechtsonder) Bloemkoolwijk Almere Haven, plan daterende uit 1976 (Bron: Aerophotostock.com)

3.2 Vierde Nota Ruimtelijke Ordening

De uiteindelijke vierde ruimtelijke nota werd in 1988 uitgebracht, waar uiteindelijk de *Vierde Nota Extra* (1991) en *Vierde Nota Actualisatie* (1997) uit zijn voortgekomen. De vierde nota is te beschouwen als een verandering wanneer vergeleken met de voorgaande nota's op het gebied van ruimtelijke ontwikkeling. De eerdere nota's legde opeenvolgend de aandacht op naoorlogse wederopbouw, snelwegbouw en modernisering, als gevolg van de bevolkingsgroei en sterke economische ontwikkeling. De economische crises uit de jaren '80 maakte duidelijk dat economische groei minder zeker was dan de voorgaande jaren. Echter was Nederland inmiddels voorzien van infrastructurele basisbenodigdheden, zodat de aandacht kon gaan naar kwaliteit in woningbouw, in plaats van de eerdere kwantiteit.

Uit de eerdere nota's werd meegenomen dat de maatschappij niet zo maakbaar was als gedacht, de taak van sturing van ruimtelijke ontwikkelingen was niet alleen de verantwoordelijkheid van de overheid: zo speelden private partijen een grote rol.¹⁶ Om Europese vestigingsconcurrentie aan te gaan werden er stedelijke knooppunten aangewezen als centra van economie en besluitvorming, met elk hun eigen strategische 'sleutelprojecten', zoals de Erasmusbrug en de Kop van Zuid. In combinatie met een mobiliteitsbeleid voor de distributie werd er aandacht gegeven aan carpoolen, openbaar vervoer of fietsinfrastructuur.¹⁷

3.3 De Vierde Nota Extra

De val van kabinet Lubbers II in 1989 en de daaropvolgende vorming van kabinet Lubbers III zou uiteindelijk zorgen voor de Vierde Nota Extra, met inhoudelijke toevoegingen op de oorspronkelijke Vierde nota. Het voornaamste doel van de Vierde Nota Extra was het zoveel mogelijk bouwen aan bestaande stedelijke structuren, om stedelijke vitaliteit te bevorderen en het milieu te beschermen. Groei geconcentreerd in de stad zou automobilititeit beperken, om zo het infrastructurele draagvlak ook te beschermen. Naast het ontwikkelen van stadsspoorverbindingen bepaalde het Vinex beleid ook de woningbouwlocaties, een van de elementen waar de nota zo bekend om geworden is.¹⁸

De rijksoverheid wilde op een grotere schaal opereren en deed dit door niet met de kleinschaligere gemeenten, maar met de stadsgewesten afspraken te maken. Door middel van werkgroepen met gemeenten, stadsgewesten en het rijk werden de locaties bepaald. "De VINEX-locaties zijn dus niet door het rijk opgelegd, zoals veel wordt gedacht, maar in overleg bepaald tussen gemeenten, provincies en het rijk"¹⁹. Echter, door de gemeentelijke schaal over te slaan werd centralisatie van rijksbeleid versterkt.²⁰

Het resultaat van deze werkgroepen, de uiteindelijke Vinex-locaties, zijn tezamen goed voor 519.000 woningen. Architecten en auteurs Boeijenga en Mensink stellen dat de meest zuivere bepaling van Vinex-ontwikkelingen zich beperken tot de woningen gerealiseerd in enkel de gekozen prestatiegemeenten. Deze woningen zijn uiteindelijk zowel op binnenstedelijk gebied als uitleglocaties gerealiseerd; latere casestudies zullen hier dieper op ingaan. Echter zijn het de uitleglocaties, op voormalig landbouwgebied, waar de Vinex-wijk bekend om staat; de formeel ontworpen buitenwijk.

¹⁶ Bruinsma and Koomen, *Ruimtelijke ordening in Nederland*, 42.

¹⁷ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 12.

¹⁸ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 13.

¹⁹ Ibid.

²⁰ David Evers Ries van der Wouden, Rienk Kuiper, "De Veranderende Positie van de Nationale Ruimtelijke Ordening in Nederland," *Ruimte en Maatschappij*, no. 2 (2021): 10.

3.4 Conclusie

Te concluderen is dat er na de Tweede Wereldoorlog er een lange periode van nationaal ruimtelijk beleid begon, sterk gedreven door de woningnood van de wederopbouwperiode. Over een periode van 50 jaar is er een transitie in de gedachtegang van de planologen te constateren: Waarbij er in de eerste ruimtelijke nota's sprake was van geloof in een sterke maakbaarheid van de omgeving en samenleving, is deze maakbaarheid uiteindelijk verschoven van overheid naar kleinschaligere samenwerkingen. De eerdere nota's hielden zich voornamelijk bezig met kwantiteit, waar er in de vierde nota meer aandacht was voor kwaliteit. Ook is te concluderen dat infrastructuur een wisselende, maar aanhoudend belangrijke rol heeft gespeeld in het ruimtelijk beleid, van goederentransport tot forensverkeer.

Stedenbouw in de Vierde Nota

4. Vinex en stedenbouw

Om de volgende deelvraag te beantwoorden; Hoe uiten de parameters van het beleid zich in architectonisch en stedenbouwkundig ontwerp? Wordt er gekeken naar de ontwikkelingen van stedenbouwkundig ontwerp onder het Vinex-beleid. Er wordt eerst gekeken naar de basis van de stedenbouwkundige principes, om vervolgens deze te analyseren, door middel de toepassing ervan te onderzoeken in drie casestudies.

Deze voorbeelden, Ypenburg, Leidsche Rijn en het Oostelijk Havengebied, zijn geselecteerd op basis van onderling verschil in omgeving, locatie, uitwerking en omvang. De beperking van drie studies is tevens om het verband tussen stedenbouw en architectuur duidelijk te houden. Zo kan er gedurende de schaalverkleining naar de architectuur genoeg aandacht gegeven worden met respect voor de omvang van dit onderzoek.

Sleutelprojecten

Zoals eerder aangegeven in het eerste hoofdstuk is de term Vinex-wijk in de bestaande canon gereserveerd voor de ontwikkelingen in de aangestelde prestatiegemeenten. De binnenstedelijke ontwikkelingen, waaronder 'Ceramique' in Maastricht en het Oostelijk Havengebied in Amsterdam, zijn van oorsprong 'sleutelprojecten', ontwikkeld in het tijdperk van de vierde nota, vóór de vierde nota extra.²¹ Echter, omdat dit onderzoek een focus legt op de stedenbouwkundige en architectonische elementen van het Vinex-tijdperk, is er toch gekozen een sleutelproject te behandelen. Ook is te argumenteren dat de binnenstedelijke sleutelprojecten uit de vierde nota merendeels onder Vinex-beleid is uitgevoerd. Door een sleutelproject als 'antithese' te analyseren kan het stedenbouwkundig en architectonisch ontwerp van de buitenstedelijke, klassiek-Vinex-wijken vergeleken worden met de binnenstedelijke tegenhanger.

Figuur 7: Erasmusbrug, onderdeel van sleutelproject en stedelijk knooppunt Kop van Zuid (Bron: Indebuurt.nl)

²¹ Like Bijlsma Ries van der Wouden, Wim Blom, Lia van den Broek, Femke Daalhuizen, Ed Dammers, David Evers, Maaïke Galle, David Hamers, Leo Pols, Niels Sorel, Joost Tennekes, *De Ruimtelijke Metamorfose van Nederland 1988-2015*, ed. Ries van der Wouden (Rotterdam: Nai010, 2015), 42.

4.1 Een compacte stad

De Vierde Nota zou uiteindelijk op stedenbouwkundig vlak een sterke invloed uitoefenen, die veel in Nederland terug zou komen. Het principe van de ‘Compacte stad’; het concentreren van de eerdergenoemde externe woningbouwlocaties. Hoewel deze locaties extern zijn, waren ze vaak in de directe omgeving van een bestaande stad, om zoveel mogelijk autoverkeer te minimaliseren en het bestaande landschap zoveel mogelijk te behouden. Deze verbinding met de bestaande structuren bleek echter lastiger dan eerder voorzien, door de ligging van snelwegen of spoorlijnen.²² Door deze barrières kwamen veel Vinex-wijken los te staan van de stad waarmee ze verbonden moesten worden, waardoor er een ‘eilandenrijk’ van nieuwe wijken ontstond. Deze ‘eilanden’ zouden enige mate van isolatie gaan vormen doordat ze functioneerden als “homogene stedelijke eenheden”²³; ze boden naast woonfunctie ook winkelgelegenheden, scholen en recreatie aan.²⁴

Het behoud van en aansluiting op het bestaande landschap wordt echter wél beschouwd als een succes, als een van de kwaliteiten van de Vinex-wijk. In sommige gevallen worden er bestaande cultuurhistorische elementen gebruikt als ontwerpelement; in Utrecht Leidsche Rijn zijn er voormalige verbindingswegen gebruikt als basis voor groene aders door het plan. Voormalige historische verkeersroutes, niet geschikt voor modern autoverkeer, krijgen nieuw leven als voet- of fietspad.²⁵ Op deze manier zijn de historische lagen van de voorgaande situatie verwerkt in de nieuwe ontwikkelingen.

4.2 Stedenbouwkundige eigenschappen

Terwijl in de naoorlogse stedenbouwkundige projecten de ontwerpers veel gebruik maakten van ‘stempelmethode’ (ook bekend als de ‘wijkgedachte’, het samenstellen van wijken op basis van herhalende blokken)²⁶ werd er gedurende het Vinex-beleid meer maatwerk verricht in het ontwerpen van de wijken. Dit maatwerk bestond normaliter uit een masterplan, waarin zaken bepaald werden als de buurtverdeling, karakterisering van woonmilieus, dichtheden, centrumlocatie en infrastructuur. Een interessant punt is dat in dit masterplan er ook sprake is van een *beeldkwaliteitsplan*, waarbij sfeer, uitstraling en architectuur bepaald worden. Kleinere ontwikkelingen als Haverleij in Den Bosch maken gebruik van een sterk overkoepelende vormgeving,²⁷ terwijl grotere projecten als Ypenburg een grote verscheidenheid aan architectonische invulling geniet.²⁸

Dit aspect van Vinex-stedenbouw wordt door tuin- en landschapsarchitect Han Lörzing omschreven als de ontwikkeling van thematiseren van het ontwerp. In zijn *Morfologische Verkenning* omschrijft hij thematische stedenbouwkunde in Vinex als het “oormerken” van het ontwerp, de herkenbaarheid versterkt en daarmee ook de verkoopbaarheid versterkt.²⁹ Het is belangrijk te noemen dat deze theorie achteraf door Lörzing geanalyseerd is en niet specifiek in het plan benoemd is. Hij doet een poging deze theorie te valideren door het onder andere te vergelijken met de theorie van Kevin Lynch: herkenbaarheid van de stad door identiteit.³⁰ Deze identiteit wordt door samenwerking met opdrachtgever sterk doorgevoerd, zoals ook te zien is bij een van de bekendere Vinex-wijken; Brandevoort. Hier staat neotraditioneel ontwerp centraal in de stedenbouw maar ook tot in de kleinste details van de woningbouw: van klassieke gesloten woonblokken, straatprofielen en pleinen tot trapgevels, metselverbanden en eclectische dakkapellen (figuur 9 en 10).

²² J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 20.

²³ S. Boschman K. Nabielek, A. Harbers, M. Piek, A. Vlonk, *Stedelijke Verdichting: een Ruimtelijke Verkenning van Binnenstedelijk Wonen en Werken*, (Den Haag 2012).

²⁴ Ries van der Wouden, *De Ruimtelijke Metamorfose van Nederland 1988-2015*, 73.

²⁵ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 23.

²⁶ Han Meyer Jan Heeling, John Westrik, *Het Ontwerp van de Stadsplattegrond*, vol. 1 (Amsterdam: SUN, 2002), 155.

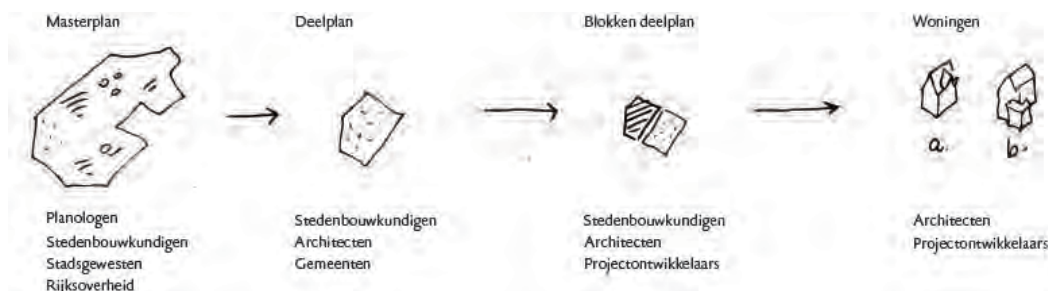
²⁷ Ries van der Wouden, *De Ruimtelijke Metamorfose van Nederland 1988-2015*, 76.

²⁸ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 193.

²⁹ Han Lörzing, *VINEX! Een morfologische verkenning*, 3.

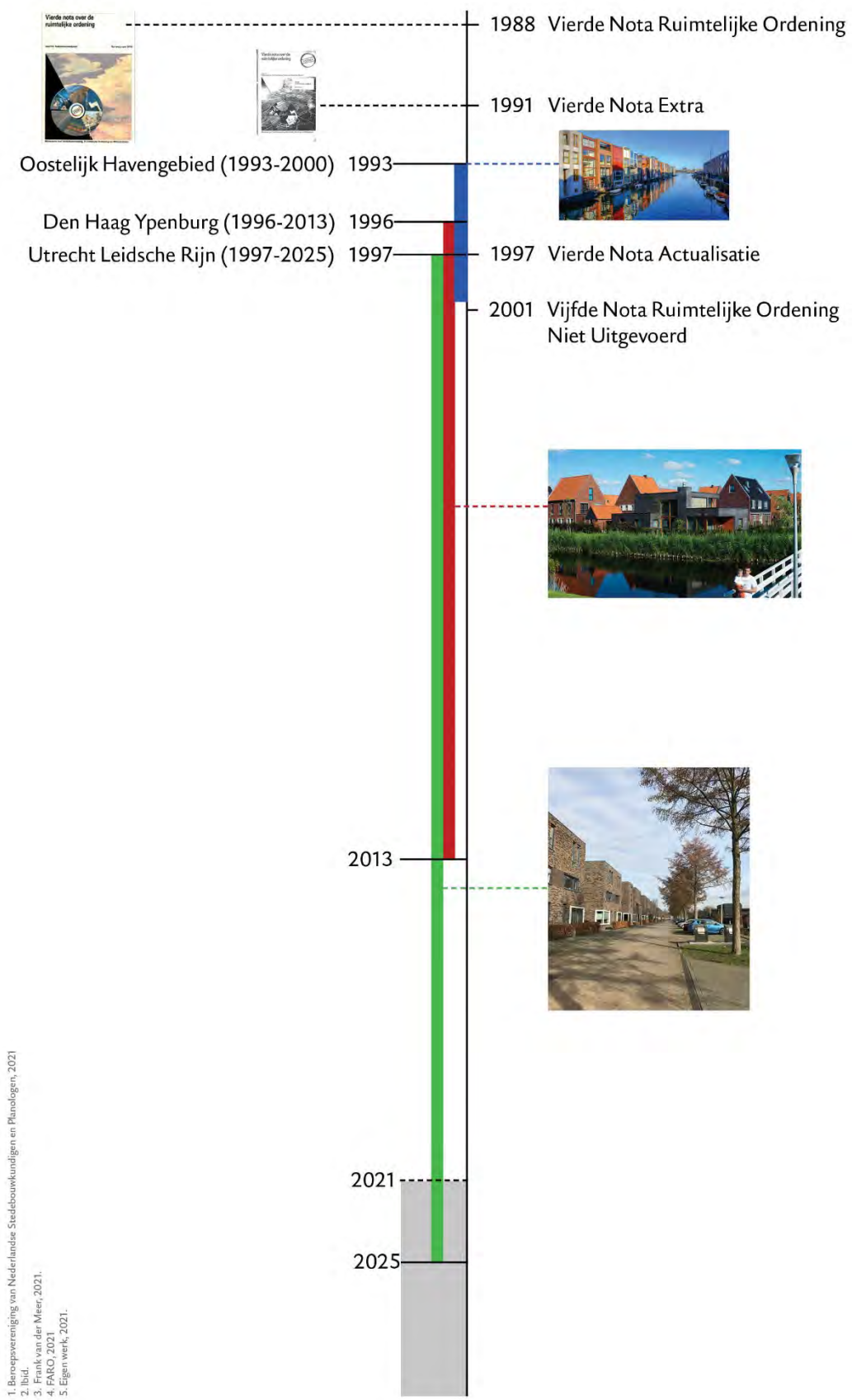
³⁰ Kevin Lynch, *The Image of the City* (Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press, 1960).

Deze regie wordt bepaald door de betrokken stedenbouwkundigen en architecten, maar soms ook door een kwaliteitsplan met meerdere betrokkenen uit de gemeente en projectontwikkeling. De uiteindelijke uitwerking van het plan wordt door verschillende ontwerp bureaus (landschapsarchitecten, stedenbouwkundigen, architecten) onafhankelijk gerealiseerd, met als resultaat verscheidene buurten met elk een sterk eigen invulling van de ontwerp bureaus.³¹ Sterk herkenbare elementen van deze nieuwe vorm stedenbouw maken zich zichtbaar als deel van de buurt, verkaveling of woonblok. Toch zijn in de Vinex-wijken herhalend grootschalig stedenbouwkundige ontwerpen te vinden, zoals de Stad van de Zon te Heerhugowaard, Weidevenne te Purmerend of Vroonermeer te Alkmaar.

Figuur 8 (boven): Schaalverkleining en rollen (Eigen werk)
 Figuur 9 (midden): Luchtfoto van Brandevoort (Bron: Eindhovens Dagblad)
 Figuur 10 (onder): Straatbeeld Brandevoort (Bron: Funda)

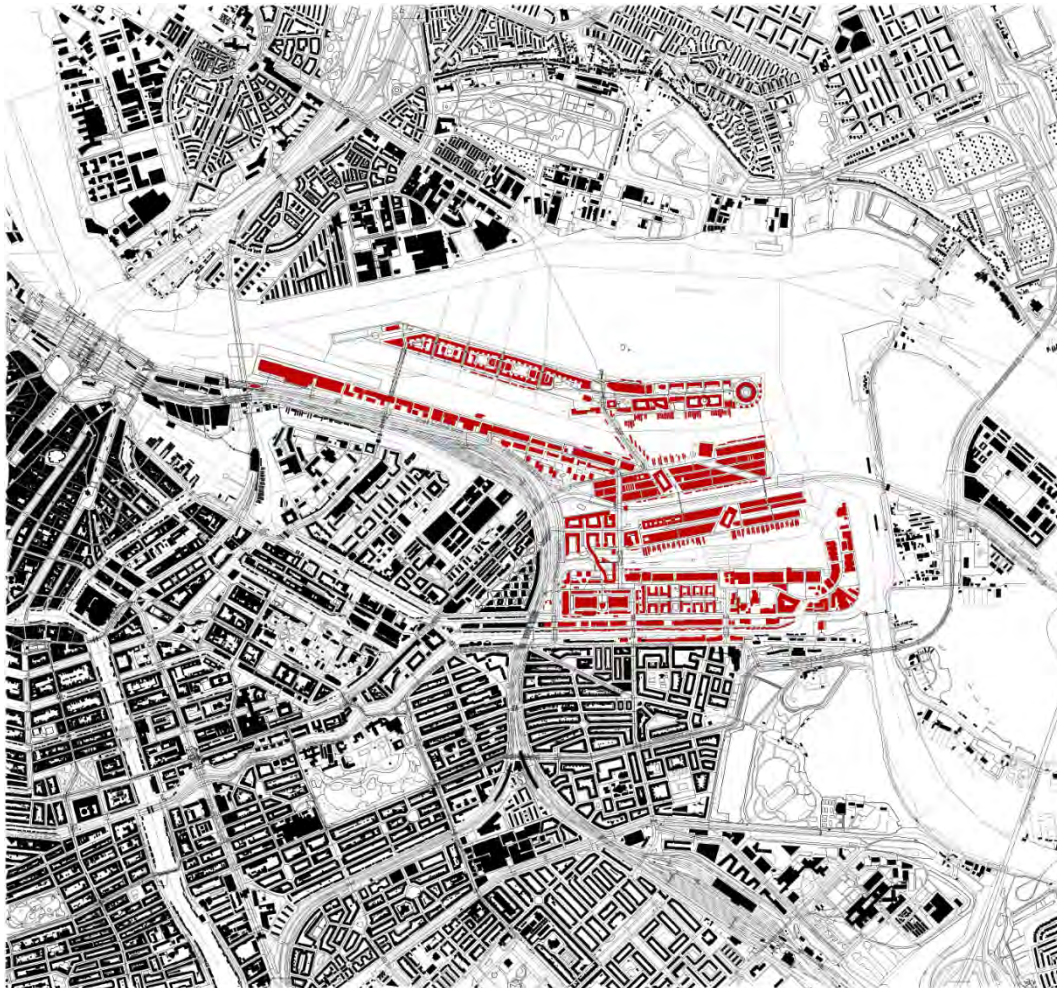
³¹ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 25.

Figuur 11: Tijdlijn Nota's en Stedenbouw.

4.3 Oostelijk Havengebied (1993-2000)

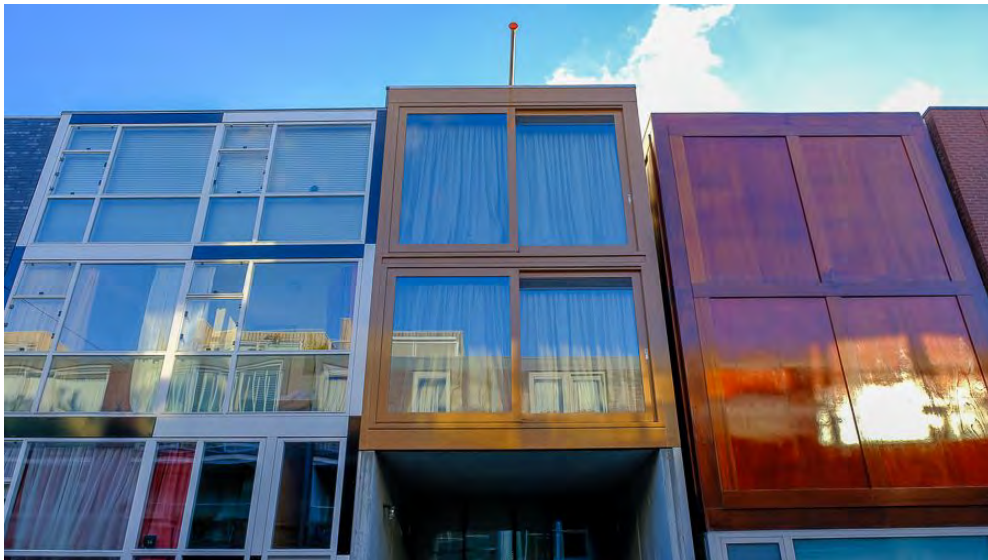
De ontwikkeling van het Oostelijk Havengebied als sleutelproject was net zoals de Vinex-wijken een project gedeeld tussen de Rijksoverheid en de regio. Het gebied, voornamelijk bestaande uit 4 eilanden, voormalig havengebied en rangeerterrein, heeft uiteindelijk ruimte geboden aan 8000 woningen. Onder regie van architecten Jo Coenen, Sjoerd Soeters en Adriaan Geuze werden eilanden verschillende eigen stedenbouwkundige invullingen: KSNM-eiland werd gevuld met monumentale woonblokken gecombineerd met een centrale laan. Java-eiland werd gevuld met gesloten bouwblokken, gescheiden door grachten die het eiland doorbreken. Eilanden Borneo en Sporenburg zijn ingericht met stroken patiowoningen, afgewisseld door een uitzonderlijk groter appartementenblok met carré. Waar de eilanden vooral een woonfunctie vervullen, dienen de Rietlanden en Oostelijke Handelskade een meer publieke functie, door kantoren, culturele voorzieningen en winkels te huisvesten.³² In tegendeel tot de eerder besproken Vinex-wijken is er in het Oostelijk Havengebied minder sprake van historische lagen in het stedelijk ontwerp. Naast de morfologie van de voormalige kades is er van de havenstructuur weinig terug te vinden: de nieuwe morfologie lijkt vooral een nieuwe, eigen logica te volgen. Echter, een overeenkomst met de Vinex-wijken is de toewijzing van blokken aan verschillende architecten. Zo werden er op de Borneokade stukken toegewezen aan vooraanstaande architectenbureaus als Claus & Kaan en Neutelings Riedijk.³³

Figuur 12: Oostelijk Havengebied

³² Ries van der Wouden, *De Ruimtelijke Metamorfose van Nederland 1988-2015*, 46.

³³ "Borneo Sporenburg in Amsterdam door West8," *De Architect*, 1998, accessed 17 maart, 2021, <https://www.dearchitect.nl/projecten/borneo-sporenburg-in-amsterdam-door-west8>.

Figuur 13: Oostelijk Havengebied grachtenaanzicht (Frank van der Meer, 2021)

Figuur 14: Oostelijk Havengebied gevelaanzichten (Frank van der Meer, 2021)

Figuur 15: Brug tussen Borneo en Sporenburg (Frank van der Meer, 2021)

4.4 Ypenburg (1996-2013)

De tweede uit deze serie casestudies is Ypenburg, gesitueerd ten oosten van Den Haag, ontworpen door stedenbouwkundigen Frits Palmboom en Jaap van den Bout. Op de plek van voormalig vliegveld Ypenburg. De 'Landingslaan', die enkel in naam refereert naar het origineel, dient als hoofdverkeersader en verbindende ontsluiting voor Ypenburg. De historische aanleiding voor de langgerekte ontsluiting zou gezien kunnen worden als een historische laag.

Ypenburg is ontworpen als kader waarin in deelplannen invulling kon worden gegeven met allen een sterk eigen karakter en variërende dichtheid³⁴. In vijf hoofddelen werden totaal vijftientig deelplannen georganiseerd, die elk door verschillende marktpartijen werden ontwikkeld. Resultaat is een wijk met een enorme variatie aan typologieën; van bouwblokken met stedelijke dichtheid tot grote hoven.³⁵ De daadwerkelijke architectonische invulling wordt in het vijfde hoofdstuk besproken. De stedenbouwkundige morfologie is sterk afwisselend en uit zich vooral in strokenbebouwing (e.g. deelplan 2,10, en 7), gesloten bouwblokken (centrum), vrijstaande woningen (deelplan 15) en hoven (e.g. deelplan 18). Deelplannen volgen dan ook hun eigen stratenpatronen, variërend van orthogonale tot organische patronen, die elk samenhang geven aan het bijbehorende deelgebied.

Figuur 16: Den Haag Ypenburg

³⁴ Han Lörzing, *VINEX! Een morfologische verkenning*, 129.

³⁵ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 193.

Figuur 17: Ypenburg woningbouw (FARO, 2021)

Figuur 18: Ypenburg deelplan Haacs (Bron: Haacs, 2021)

Figuur 19: Ypenburg Landingslaan (bron: Palmhout.nl)

4.5 Leidsche Rijn (1997-2025)

Ook Utrecht Leidsche Rijn, ontworpen door Riek Bakker en Maxwan, is opgedeeld in vier deelgebieden. Leidsche Rijn vormt met 30.000 woningen bij uitstek de grootste Vinex-ontwikkeling van Nederland³⁶. Respectievelijk vormen Langerak, Terwijde, Veldhuizen en Vleuterwijde tezamen een van de grotere toegewezen Vinex-wijken van Nederland. De bestaande dorpen zoals Vleuten worden geïntegreerd in Leidsche Rijn, waardoor ook hier historische lagen te zien zijn, deze keer onder andere in de vorm van groene verbindingslanen tussen de delen.³⁷ Andere voormalige landschapselementen, zoals voormalige sloten en landbouwkavels, worden als aanleiding genomen voor het stedenbouwkundig ontwerp.³⁸

Een meer gedetailleerd voorbeeld van historische lagen in het nieuwe stedenbouwkundig ontwerp is te vinden in deelgebied Langerak, ontworpen door stedenbouwkundige Kees Christiaanse. Het eerste onderdeel van Leidsche Rijn maakt gebruik van voormalige dorpachtige lintstructuren. Door deze structuren aan te houden wordt er een bepaalde mate van verdeling gehanteerd in het nieuwe ontwerp, die ook te vinden was in het voorgaande landschap. De invulling van de kaders wisselt af tussen gesloten bouwblokken, hofjes en strokenbouw.³⁹ Deelgebied Vleuterwijde maakt ook duidelijk gebruik van de toen bestaande agrarische situatie, door elementen te laten terugkomen in onder andere het stratenontwerp. Zowel aan de west- als aan de oostzijde van het deelgebied worden sloten als grenzen gebruikt, om vervolgens de structuur uit het landschap aan te houden voor kavelindeling.

Figuur 20: Utrecht Leidsche Rijn (eigen werk)

³⁶ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 23.

³⁷ Ibid.

³⁸ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 112.

³⁹ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 115.

Figuren 21,22,23: Deelontwerpen Leidsche Rijn (Eigen werk)

4.6 Conclusie

Uit de voorgaande analyses kan er geconcludeerd worden dat onder het beleid van de vierde nota extra er een set eigenschappen te herkennen is. Hoewel er sterke aandacht uit gaat naar de verscheidenheid in opzet in de wijken, is er een herkenbare esthetiek uit voortgekomen. Het is mogelijk dat er eenheid is ontstaan in de sterke centrale sturing naar diversiteit. Het toewijzen van blokken aan specifieke ontwikkelaars en vervolgens ontwerpers lijkt systematisch terug te komen in de aangehaalde voorbeelden. Andere herhalende elementen zijn het terug laten komen van de historische lagen van de omgeving. Wanneer dit een ontwikkeling in een prestatiegemeente betreft, een typische Vinex-locatie, uit zich dit vaak als historisch landschapselement wat aanleiding geeft tot stedenbouwkundige vormgeving. Landschap lijkt herhaaldelijk een belangrijke rol te spelen in de klassieke Vinex-wijk, waarbij ook water betrokken wordt in de verschillende plannen. In het aangehaalde sleutelproject is er aanzienlijk minder sprake van verwerking van historische lagen, maar is er meer aandacht gegaan naar de nieuwe invulling en de typologie daarvan.

Architectuur in de Vierde Nota

Bronnen: College van Rijksadviseurs, 2019

Figuur 24: Tijdlijn architectuurnota's (eigen werk)

5. Vinex-architectuur

Architectuurnota's

Om de deelvraag "Hoe uiten de parameters van het beleid zich in architectonisch en stedenbouwkundig ontwerp?" te beantwoorden, richt dit hoofdstuk zich op de architectonische producten die onder de architectuurnota's en Vinex zijn geproduceerd. Door een architectonisch-typologisch, -morfologisch en -ruimtelijk onderzoek te verrichten op de eerder gepresenteerde casestudies wordt er een poging gedaan een verband te vinden tussen het beleid en de vruchten die het heeft afgeworpen. De gekozen gebouwen zijn geselecteerd op hun representatie voor de respectievelijke omgeving; typologieën verschillen vaak per wijk. Door de beperkte omvang van dit onderzoek wordt het tot enkele objecten gelimiteerd.

Praktisch gelijktijdig met de introductie van Vinex werd in 1991 de eerste nationale architectuurnota ter wereld, *Ruimte voor Architectuur*, geïntroduceerd. Een nota die over de periode van Vinex (1991-2005) maar liefst vier verschillende iteraties heeft gekend, gevolgd door een visie en twee actieagenda's. Naast *Ruimte voor Architectuur* was er *De Architectuur van de Ruimte* (1997), *Ontwerpen aan Nederland* (2000) en *Actieprogramma Ruimte en Cultuur* (2005), *Visie Een Cultuur van Ontwerpen* (2009-2021), *Actieagenda Werken aan Ontwerpkracht* (2013-2016) en *Actieagenda Samen Werken aan Ontwerpkracht* (2017-2020)⁴⁰ De eerste nota had een aantal doelen, waaronder het waarborgen en verbeteren van de architectonische kwaliteit door het samenbrengen van het cultuurbeleid en de bouwopgave, specifiek het "Scheppen van gunstige voorwaarden voor de totstandkoming van architectonische kwaliteit".

Naast het schetsen van een voorbeeldfunctie vanuit de Rijksoverheid diende het plan ook om het architectuurklimaat te verbeteren, door middel van het instellen van het Stimuleringsfonds voor Architectuur SfA en het Nederlands Architectuur Instituut NAI meer verantwoordelijkheden toe te kennen, zoals de publieke belangstelling te vergroten.⁴¹ Vanuit economisch standpunt werd het beleid ook gezien als een stap richting het exporteerbaar maken van de Nederlandse architectuurindustrie.⁴² Tevens zou de eerste architectuurnota de architectentitel beschermen door middel van het architectenregister.⁴³

De eerste architectuurnota was het resultaat van een samenwerking tussen het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur en van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu.⁴⁴ Toenmalig ministers Hedy d'Ancona (WVC) en Hans Alders (VROM) stelden in 1991 dat wanneer de overheid belang hecht aan architectuur, deze zelf het goede voorbeeld moet geven. Door de afnemende hoeveelheid ruimte die toen voorzien werd, werd het nodig geacht om architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit te waarborgen.⁴⁵ *Ruimte voor Architectuur* zou veelal voortborduren op de vierde ruimtelijke nota, die ook al veel accent zou leggen op kwaliteit boven kwantiteit.⁴⁶

⁴⁰ Robert Kloosterman Eva Stegmeijer, Tineke Lupi, *Bouwen op een Sterk Fundament; een tussenevaluatie van het architectuurbeleid in opdracht van de ministeries van IenM en OCW*, Nicis Institute, Platform 31, Universiteit van Amsterdam (Den Haag: Nicis Institute, 2011).

⁴¹ Eva Stegmeijer, *Bouwen op een Sterk Fundament; een tussenevaluatie van het architectuurbeleid in opdracht van de ministeries van IenM en OCW*, 11.

⁴² Klaas Kresse, *Dutch Architecture Policy and Institutional Infrastructure since the 1990's* (Seoul: Ewha Womans University, 2016).

⁴³ red., "Eerste Architectuurnota VROM en WVC; Rijk streeft naar hogere kwaliteit architectuur," *NRC* (Amsterdam), 18 april 1991, <https://www.nrc.nl/nieuws/1991/04/18/eerste-architectuurnota-vrom-en-wvc-rijk-streeft-naar-6964079-a1047986>.

⁴⁴ College van Rijksadviseurs, Rijk aan Ontwerpkracht, (Den Haag 2019).

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Eva Stegmeijer, *Bouwen op een Sterk Fundament; een tussenevaluatie van het architectuurbeleid in opdracht van de ministeries van IenM en OCW*, 29.

De kwaliteit zou op architectuurniveau worden gewaarborgd door het opzetten van instituties als *Voorbeeldstellend Verlicht Opdrachtgeverschap* en *Informatiecentrum Architectuur Lokaal*, wat experimenterende en vooruitstrevende architectuur moest bevorderen door de opdrachtgever en ontwerper samen te brengen. Deze initiatieven zouden ook de relatie tussen opdrachtgever en architect sterk verbeteren door meer informatievoorziening.⁴⁷ De kwaliteit van de architectenopleidingen werd vervolgens gewaarborgd door Europees erkende certificatie en innovatie, om zo ook de kwaliteit te bevorderen.⁴⁸

Architectonische kwaliteit is natuurlijk te beschouwen als zowel een technisch als artistiek begrip. Zoals bij de overige cultuurtakken als theater en muziek is de Rijksoverheid voorzichtig in het geven van een artistiek-inhoudelijke waardebeoordeling.⁴⁹ Volgens stedenbouwkundig onderzoeker Eva Stegmeijer (Platform31) wordt in de eerste architectuurnota deze kwaliteit bepaald mede door middel van;

1. Romeinse architect Vitruvius' theorie *Utilitas, Venustas, Firmitas* (resp. bruikbaarheid, schoonheid, sterkte)⁵⁰
2. De notitie over architectuur van Rijksbouwmeester Dijkstra⁵¹
3. Het kwaliteitsbegrip uit de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening⁵²

Het product hiervan is uiteindelijk uit een balans tussen gebruikswaarde, culturele waarde en toekomstwaarde. Deze bepaling van kwaliteit zou op alle opvolgende architectuurnota's gehanteerd blijven.⁵³ Het ontwikkelen van de omgeving is niet enkel meer een technisch-economisch begrip, maar nu ook een cultureel begrip, bevestigd door de rijksoverheid. De betrekking van Vitruvius in het kwaliteitsbegrip voor architectuur lijkt dan ook de meest neutrale referentie te zijn voor de waarborging van de kwaliteit.

In de tweede iteratie van de architectuurnota *De Architectuur van de Ruimte* worden er twee nieuwe onderdelen toegevoegd aan het origineel, waaronder het 'uitbreiden van ruimtelijke kwaliteit op hogere schaalniveaus, waardoor architectuur deel uitmaakt van de stedenbouwkundig-ruimtelijk en landschap architectonische opgave. De verdere nota's, visies en actieagenda's zouden verder voortborduren en in de derde nota de omvang van het beleid betrekken tot stedenbouwkunde. De vierde nota zou zich voornamelijk richten op negen Grote Projecten, zoals de Deltrametropool en het Rijksmuseum.⁵⁴ De laatste iteraties zouden zich meer vormen als algemenere architectuurvisies dan sturende architectuurnota's. Hoewel de architectuurnota's, in tegenstelling tot de nota's ruimtelijke ordening, in veranderde zin uitgebracht werden lijkt dat de rol van zowel de architectuurnota's als de nota's ruimtelijke ordening vanaf 2005 sterk veranderd is.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Eva Stegmeijer, *Bouwen op een Sterk Fundament; een tussenevaluatie van het architectuurbeleid in opdracht van de ministeries van IenM en OCW*, 10.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid.

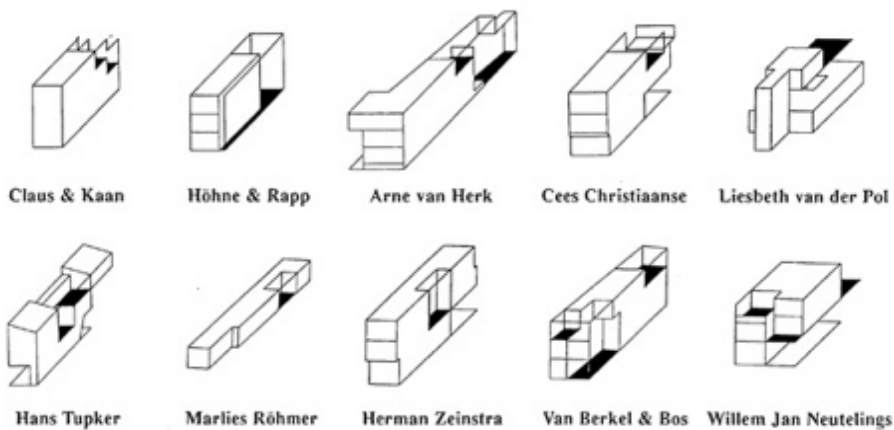
⁵³ Eva Stegmeijer, *Bouwen op een Sterk Fundament; een tussenevaluatie van het architectuurbeleid in opdracht van de ministeries van IenM en OCW*.

⁵⁴ Rijksadviseurs, *Short Rijk aan Ontwerpkracht*, 9.

5.1 Oostelijk Havengebied

Borneo 12 en 18

Het Oostelijk Havengebied bestaat uit 4 eilanden, elk ingericht door een eigen stedenbouwkundige. Het stedenbouwkundig ontwerp van eilanden Borneo en Sporenburg zijn van de hand van Adriaan Geuze, stedenbouwkundige en landschapsarchitect van West8. Tussen 1993 en 2000 werd het voormalig havengebied herontwikkeld tot een woongebied met 2500 laagbouwoningen. De plaatsing van twee 9-laags appartementenblokken met binnenplaats, ontworpen door Koen van Velzen en de Architecten Cie. worden vergeleken als "meteoren in een zee van huizen". De 3-laags woningbouw die de eilanden domineren zijn, geheel naar Vinex-principe, per blok ontworpen door één architect. Nauwe straatprofielen van 11 meter scheiden de woonblokken, die bij de tegenovergestelde gevel grenzen aan het water, wat als publiek domein wordt beschouwd. De grenswaarden van de architectuur zijn door West8 opgesteld en streng gehandhaafd. Ze moeten gelden als herinterpretaties van de archetype Nederlandse grachtenpand.⁵⁵ In tegenstelling tot de klassieke Vinex-wijk is er echter ook een deel van de woningen per architect/opdrachtgever opgedeeld in kleinere percelen. Dit met de motivatie 'Jordaanse' stedelijkheid te creëren.⁵⁶ Als voorbeeld heeft MVRDV binnen de architectonische eisen op twee percelen Borneo 12 en Borneo 18 ontworpen, in plaats van het ontwerpen van een aaneensluitend bouwblok. Zoals de aangrenzende ontwerpen valt Borneo 12 onder de strikte ruimtelijke eisen, die resulteren in een vrije interpretatie van het kavel. MVRDV probeerde zoveel mogelijk ruimtelijkheid te creëren met beperkte vierkante meters door een hellingbaan als parkeergelegenheid, en verschillende kleine binnenplaatsen.⁵⁷

Figuur 25 (boven): Borneo 12 (bron: MVRDV.nl)

Figuur 26 (onder): Variaties architecten Borneo Sporenburg (bron: West8.nl)

⁵⁵ Sebastiaan Riquois Adriaan Geuze, Wim Kloosterboer, Yushi Uehara, "West8 Borneo Sporenburg," in *West8* (1996).

https://www.west8.com/projects/urban_design/borneo_sporenburg/.

⁵⁶ "Pionieren in de stad - De sociale dynamiek van Amsterdamse uitbreidingswijken," M3H Architecten, 2021, <https://www.m3h.nl/dossiers/het-gewortelde-gebouw/pionieren-in-de-stad/>.

⁵⁷ "Borneo 12," MVRDV, 1999, accessed 18 maart, 2021, <https://www.mvrdv.nl/projects/161/borneo-12>.

5.2 Ypenburg

Deelplan 10, Hageneiland

Zoals in het hoofdstuk betreffende stedenbouwkunde is besproken, is er in de Haagse Vinex-wijk Ypenburg een grote verscheidenheid aan typologieën te vinden. In de wijk is een plethora aan stijlen te vinden, waaronder Neofunctionalisme (Waterwijk), Stedelijk en Tuinstad Vernacular (De Bras) en neotraditionalisme (Singels). De stijlen zijn sterk terugkomend per deelgebied, mede doordat ze zijn toegewezen naar eigen ontwerpers.⁵⁸ Resultaat is een planmatige verscheidenheid, die in zijn respectievelijke buurten uit in eenzelfde herkenbare stijl.

Een van de meer spraakmakende en bekende ontwikkelingen van Ypenburg is de invulling ontworpen door architectenbureau MVRDV in 2003 in deelgebied Waterwijk, Hageneiland. Zowel het stedenbouwkundige deelplan als de architectonische invulling werd door MVRDV ontworpen. Om met een relatief klein budget een ontwerp te maken met een sterk typerend uiterlijk te creëren, koos MVRDV om de typische rijtjeshuis-typologie op te knippen en afwisselend met tuinen te verdelen over het eiland. Het uiteindelijke product is een ensemble van zeer simpele massavormen, in een afwisselend stedenbouwkundige samenstelling, waardoor er tuinachtige en autoluwe binnenplaatsen ontstaan. Door de simpele massavormen met zeer uitgesproken kleuren te decoreren (felblauw, oranje, lichtgroen en drie tinten grijs) valt het bouwblok toch op, waardoor het een sterk onderscheidend en herkenbaar ontwerp wordt.⁵⁹

Figuur 27: Deelplan 10 (Bron: MVRDV)

⁵⁸ Han Lörzing, *VINEX! Een morfologische verkenning*, 97.

⁵⁹ "Ypenburg, Hageneiland," MVRDV, 2005, accessed 18 maart, 2021, <https://www.mvrdv.nl/projects/155/hagen-island>.

Deelplan 2, Singels

Ypenburg geniet van een grote verscheidenheid aan architectonische invulling. In tegenstelling tot de opvallend gekleurde, neofunctionalistische woonblokken zoals te vinden is op Hageneiland⁶⁰, is er ook sprake van neotraditionele bouwvormen in deelplan 2, Singels. Architect Hans van der Heijden, tegenwoordig bekend om zijn grote mate aandacht voor woonkwaliteit in sociale woningbouw⁶¹, ontwierp in 1995 rijwoningen als invulling voor het deelplan, in de vorm van een toenmalig moderne interpretatie van vooroorlogse arbeiderswoningen, naar voorbeeld van het Delftse Westerkwartier. De kwaliteit die Van der Heijden toepaste in het ontwerp vertaalt zich hier vooral naar materiaalgebruik: leien dakjes, gepolijst zwart beton in de plinten. Van der Heijden ontving voor zijn werk de architectuur publieksprijs⁶².

Deelplan 18, Grote Hof

Architectenbureau Rapp+Rapp was verantwoordelijk voor Deelplan 18, Grote Hof. Naast het leveren van de stedenbouwkundige opzet voor het deelplan gaven ze zelf ook architectonische invulling in de vorm van vijf hoven tot één groot gebouw⁶³. Gebaseerd op de kassenbouw die de omgeving kende, gaf Christian Rapp deze geschiedenislaag een betekenis in het ontwerpen van de Hoven. De typologie "gesloten woonblok" wordt binnenstebuiten gekeerd: de tuinen bevinden zich aan de buitenzijde, de ontsluiting en woonzijde bevinden zich aan de binnenkanten van de hoven. Rapp+Rapp stellen dat ze streefden naar ontspannen contact tussen bewoners, gecreëerd door een verschil in atmosfeer, vergelijkbaar met een stedelijk- of dorpsplein⁶⁴.

Figuur 28 (Links): Ontwerp Singels Hans van der Heijden (bron: Hans van der Heijden)

Figuur 29 (Rechts): Ontwerp Rapp+Rapp (bron: Christian Rapp)

⁶⁰ Han Lörzing, *VINEX! Een morfologische verkenning*.

⁶¹ Bernard Hulsman, "De Teloorgang van de Sociale Woningbouw in Nederland," *NRC* (Amsterdam) 2020, <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/05/27/de-teloorgang-van-de-sociale-woningbouw-in-nederland-a4001022>.

⁶² "Singels 2," 2021, accessed 13 april, 2021, <https://hvdha.com/singels/>.

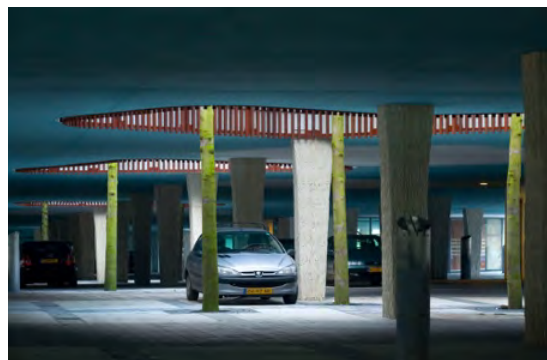
⁶³ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 202.

⁶⁴ Architectenbureau Rapp+Rapp, "De Grote Hof," (2020).

5.3 Leidsche Rijn

Terwijde

Ook Leidsche Rijn, de grootste Vinex-wijk in Nederland is, ziet een zeer grote variatie in architectonische invulling. Anno 2020 wordt er nog steeds nieuwbouw gerealiseerd in Leidsche Rijn⁶⁵, waardoor in deze wijk sprake is van een maximaal 23-jarig verschil in architectuur. Een relatief vroeg voorbeeld (2003) zijn de ontwikkelingen van ontwerpbureau SeARCH, Terwijde. SeARCH ontwierp zowel het stedenbouwkundige ontwerp als de architectonische invulling, wat in verschillende details als straatprofielen te zien is. Het plan bestaat uit twee typologieën: 'Scherf 13' bestaat uit een appartementencomplex van 8 verdiepingen en een 75-tal woningen, die ten opzichte van elkaar een subtiel zijn verschoven. De woningen worden met elkaar verbonden door een autoluwe ontsluiting, aan de zuidzijde is een collectieve parkeerplaats ontworpen. Door de auto uit het plan te weren maakt de ontsluiting deel uit van de openbare ruimte, zodat deze ook recreatief gebruikt kan worden. De gezamenlijke parkeerplaats moet op zijn deel vervolgens een sociologisch onderdeel vormen: het is de gedeelde noemer van het complex en de losse woningen. Het complex, de appartementen en het stedenbouwkundig plan zijn tezamen ontworpen, met als resultaat een onderscheidende morfologie.⁶⁶ Naast de autoluwe stedenbouwkundige opzet deelt ook de typologie van de woningen eigenschappen met het eerder geanalyseerde project van MVRDV. Ook hier is er sprake van een zeer eenvoudige massa, maar in een verscheidend kleurenpalet gematerialiseerd. Scherf 13 maakt gebruik van hetzelfde palet, waardoor het onmiskenbaar onderdeel maakt van het ensemble van SeARCH.

Figuur 30 (Links): appartementencomplex Scherf 13 (Bron: SeARCH.nl)

Figuur 31 (Rechtsboven): woningen Scherf 13 (Bron: SeARCH.nl)

Figuur 32 (Rechtsonder): gedeelde parkeergelegenheid (Bron: SeARCH.nl)

⁶⁵ J. Boeijenga, *Vinex Atlas*, 112.

⁶⁶ "Scherf 13," 2006, accessed 18 maart, 2021, <https://www.search.nl/#!content/scherf-13>.

Vleuterwijde

Zoals Ypenburg kent ook Leidsche Rijn een grote verscheidenheid aan bouwstijlen, waar neotraditionalisme sterk vertegenwoordigd is in Vleuterwijde, voor een groot deel ontworpen door Rob Krier en Christoph Kohl Stadtplaner und Architekten. Het deelgebied, ontworpen door Christoph Kohl samen met Rob Krier, is geheel opgetrokken in neotraditionele stijl met variatie in typologie, functie en woondichtheid.⁶⁷ Kohl en Krier's herkenbare en historiserende ontwerpstyl is voornamelijk bekend door hun ontwerp voor de Helmondse Vinex-wijk Brandevoort ("Nederlands meest bekende Vinex-wijk"⁶⁸), dat uit dezelfde periode dateert. Net zoals Brandevoort omvat het centrum van Vleuterwijde een marktplein, winkelstraten, een schoolcampus. Ook de overige vrijstaande woningen zijn ontworpen door Kohl, geheel in dezelfde stijl opgetrokken. Deze stijl vertaalt zich concreet in een grote variatie in gevels, materialisatie, ornamenten en dak profielen. Met een ontwerpinstrumentarium wat afgeleid lijkt te zijn van de populaire jaren '30 woningen is er een veelvoud aan variatie gerealiseerd. Metselverbanden, Franse balkonnetjes en boogvormige kozijnen.

Architectonische kwaliteit lijkt zich hier te vertalen naar een wijk met sterk eigen stijl en karakter, maar ook keuze voor de koper. Ten tijde van schrijven bieden verschillende projectontwikkelaars, bestaande uit aannemer en makelaar, het veelvoud aan opties aan, waar de koper een eigen historiserend 'model' kan uitkiezen, geheel met trapgevel.⁶⁹ De architectonische kwaliteit van de wijk lijkt in dit geval een verkoopbare eigenschap geworden te zijn: de onderscheidende neotraditionele vormgeving heeft een sterke eigen identiteit gekregen, wat een makelaar een verkoopbaar product oplevert.

Figuur 33 (Boven): Conceptuele schets Vleuterweide (Bron: Christoph Kohl)

Figuur 34 (Onder): Opties gevel 'Het Binnenhof' (Bron: hetbinnenhof-vleuten.nl)

⁶⁷ "Centrum Vleuterwijde," 2011, 2021, <https://cksa.de/portfolio/vleuterweide-utrecht/>.

⁶⁸ Han Lörzing, *VINEX! Een morfologische verkenning*, 38.

⁶⁹ Ballast Nedam, "Het Binnenhof, Vleuten," (2021), <https://www.hetbinnenhof-vleuten.nl/>.

5.4 Conclusie

Uit de onderzochte onderdelen kan er ook op een kleiner schaalniveau geconcludeerd worden dat de ontwerpen vaak deel uitmaken van een groter deelplan van dezelfde hand. Expressieve ontwerpen versterken de identiteit van een ontwerp. Door middel van materialisering en ensemblewaarde wordt er in de aangehaalde ontwerpen een poging gedaan zichzelf te onderscheiden van de massa in de nieuwe, vaak enorme, Vinex-wijken. In acht moet worden genomen dat de aangehaalde ontwerpen zijn gekozen op basis van hun representeerbaarheid voor een ontwerp uit die tijd, die voldoet aan de ontwikkelingen zoals geposeerd in de architectuurnota en vierde ruimtelijke nota. Dit betekent echter niet dat het een volledig beeld schetst: voor een betere architectonische analyse zou er een breder scala aan ontwerpen geanalyseerd kunnen worden.

6. Conclusie

De hoofdvraag **Hoe heeft uitgebreid ruimtelijk beleid de Nederlandse residentiële architectuur beïnvloed in de periode van 1995 tot 2010?** Kan worden beantwoord door te kijken naar de conclusies uit de deelhoofdstukken. Allereerst is het duidelijk geworden hoe de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening en de toevoeging VINEX een doorontwikkeling zijn geworden vanuit de Nederlandse traditie van ruimtelijk beleid sinds de Tweede Wereldoorlog. Hoewel de voorgaande nota's een compleet andere aanpak hanteerden voor de vraagstukken uit de respectievelijke tijdsperiode, is het centraal sturende gegeven van de ruimtelijke nota's duidelijk gebaseerd op de voorgangers. De sturing was meer in samenwerking met de stadsgewesten maar sloegen de gemeenten over, wat de centralisatie versterkte.

Resultaat in termen van stedenbouw uitten zich in de vorm van de Compacte Stad, wat zich vertaalde naar een eilandenrijk van wijken door heel Nederland, die over het algemeen een suboptimale ruimtelijke verbinding genoten met de bestaande steden. Dit was vaak resultaat van bestaande scheidingen gevormd door natuur of infrastructuur. Echter, waren de nieuwe wijken uitmuntend gericht op het landschap en de geschiedenis daarvan, wat blijkt uit de geanalyseerde prestatiegemeenten en het sleutelproject. De klassieke Vinex-wijken maken gebruik van bestaande geschiedenislagen en landschapselementen om het stedenbouwkundig ontwerp tot een hoger niveau te tillen.

Architectuur in de periode van de vierde nota is, in tegenstelling voorheen aangenomen, niet noodzakelijk resultaat van Vinex, maar eerder resultaat van een eerste architectuurnota *Ruimte voor Architectuur* uit 1991, die op zijn beurt weer voortkwam uit de vierde nota ruimtelijke ordening. Deze stimuleerde opdrachtgevers en architecten hun kwaliteit te verhogen en vernieuwende projecten te ontwikkelen. Wanneer gekeken wordt naar de casestudies kan geconcludeerd worden dat het toewijzen van ontwerpers per stedenbouwkundig onderdeel sterk geuit wordt op esthetische wijze, waardoor een uniformiteit in verscheidenheid ontstaat. Door de planmatige sturing naar verscheidenheid is juist dát uniform geworden. Dit planmatig toewijzen van blokken aan specifieke ontwerpers resulteert in een sterke verkoopbaarheid

De invulling van bijvoorbeeld Vleuterweide of Brandevoort mag dan wel optievariatie bieden, het is het toewijzen aan eenzelfde ontwerper, projectontwikkelaar en makelaar die ervoor lijkt te zorgen dat de verkoopbare uniformiteit in de wijk versterkt wordt. Een interessante tegenpool is dan ook het sleutelproject Oostelijk Havengebied, waar kleinere perceelverdeling een 'Jordaanse' stedelijkheid moet opleveren en aanzienlijk minder uniform oogt.

De conclusie is dan ook tweeledig, met een rol voor zowel Vinex als de architectuurnota. Het ruimtelijk beleid heeft de residentiële architectuur in Nederland beïnvloed door centrale sturing vanuit de rijksoverheid met de stadsgewesten om de prestatiegemeenten toe te wijzen, die ondanks een enorme verscheidenheid in invulling dezelfde haken en ogen kenden. Voor de kleinschaligere vormgeving is de vierde nota deels de oorzaak van de ontwikkeling van de eerste nationale architectuurnota, die heeft geresulteerd in architectuur volgens de eisen van de rijksoverheid.

Epiloog

Voor schrijven van de geschiedeniscriptie van AR2A011 wilde ik mij verdiepen in de geschiedenis van de laatste ruimtelijke nota en de bijbehorende architectonische en stedenbouwkundige producten. Deze scriptie gebruikt een voornamelijk beschrijvend systematisch onderzoek om zo de theorie uit de ruimtelijke- en architectuurnota's te vergelijken met wat voor architectuur deze hebben opgeleverd.

Veel van het werk is in lijn met de bestaande vakliteratuur over Vinex en de ontwikkelingen; echter waren deze vaak op stedenbouwkundige schaal. Het betrekken van de architectuurnota's en deze in hetzelfde kader plaatsen als de ruimtelijke nota's, geven een compleet tijdsbeeld van de ruimtelijke ontwikkeling eind jaren '90 tot halverwege de jaren '00.

De methode zoals gebruikt schetst echter een incompleet beeld. Door de omvang van deze scriptie is er gekozen een kader te creëren en een verscheiden selectie aan projecten te behandelen op de schaal van de nota's. Dit is echter een zeer klein stuk van een groter geheel, wat heel Nederland betreft.

In een vervolgonderzoek kan het zeker interessant zijn om naar de laatste iteraties van de architectuurnota's te kijken, wellicht om deze op eenzelfde manier verder te analyseren. Sinds de laatste echte ruimtelijke nota eindigde in 2005 zijn er in de 16 jaar tijd 4 verschillende architectuurvisies en -actieprogramma's uitgebracht. De nota's zijn een hoofdstuk uit een lange geschiedenis aan Nederlandse ruimtelijke ontwikkeling, waardoor deze scriptie altijd onderdeel zal zijn uit een samenhangende tijdlijn.

7. Bibliografie

- Adriaan Geuze, Sebastiaan Riquois, Wim Kloosterboer, Yushi Uehara. "West8 Borneo Sporenburg." In *West8*, 1996. https://www.west8.com/projects/urban_design/borneo_sporenburg/.
- Balz, Verena. *Regional Design: Discretionary Approaches to Planning in the Netherlands*. Delft: TU Delft, 2019.
- Bruinsma, F.R., and E. Koomen. *Ruimtelijke Ordening in Nederland*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam, 2018.
- Eva Stegmeijer, Robert Kloosterman, Tineke Lupi. *Bouwen Op Een Sterk Fundament; Een Tussenevaluatie Van Het Architectuurbeleid in Opdracht Van De Ministeries Van Ienm En Ocw*. Nicis Institute, Platform 31, Universiteit van Amsterdam (Den Haag: Nicis Institute, 2011).
- "Borneo Sporenburg in Amsterdam Door West8." *De Architect*, 1998, accessed 17 maart, 2021, <https://www.dearchitect.nl/projecten/borneo-sporenburg-in-amsterdam-door-west8>.
- Groenendijk, Peter. "Vinex-Wijken Saai, Maar Wél Veilig." In *Algemeen Dagblad*, november 11 2016. <https://www.ad.nl/nieuws/vinex-wijken-saai-maar-wel-veilig-a15f48aa/>.
- Han Lörzing, Wiebke Klemm, Miranda van Leeuwen, Suus Soekimin. *Vinex! Een Morfologische Verkenning*. Rotterdam: NAI010 uitgevers, 2006.
- "Singels 2." 2021, accessed 13 april, 2021, <https://hvdha.com/singels/>.
- Hoekstra, MaartenJan. "Stedebouwkundig(E) Ontwerpen in Woorden: Honderd Jaar Stedebouwkundige Begrippen." PhD, Technische Universiteit Delft, 2018.
- Hoexum, Pieter. "De Voortuintjeswijk - 25 Jaar Vinex - Ongehoorzame Burgerlijkheid in Nederland." In *De Groene Amsterdammer*, Januari 14 2015. <https://www.groene.nl/artikel/de-voortuintjeswijk>.
- Hulsman, Bernard. "De Teloorgang Van De Sociale Woningbouw in Nederland." *NRC* (Amsterdam), 2020. <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/05/27/de-teloorgang-van-de-sociale-woningbouw-in-nederland-a4001022>.
- . "Een Slecht Imago, Maar Vinex-Bewoners Zijn Uiterst Tevreden." *NRC Handelsblad* (2017).
- J. Boeijenga, J. Mensink, J. Grootens. *Vinex Atlas*. Rotterdam: 010, 2008.
- Jan Heeling, Han Meyer, John Westrik. *Het Ontwerp Van De Stadsplattegrond*. Vol. 1, Amsterdam: SUN, 2002.
- K. Nabielek, S. Boschman, A. Harbers, M. Piek, A. Vlonk. *Stedelijke Verdichting: Een Ruimtelijke Verkenning Van Binnenstedelijk Wonen En Werken*. Den Haag, 2012.
- "Centrum Vleuterwijde." 2011, 2021, <https://cksa.de/portfolio/vleuterweide-utrecht/>.
- Kresse, Klaas. *Dutch Architecture Policy and Institutional Infrastructure since the 1990's*. Seoul: Ewha Womans University, 2016.
- Kruizinga-Huisman, Ineke. "De Ontwikkeling Van De Bouwregelgeving En De Gevolgen Daarvan Voor De Rechtszekerheid Van De Burger." LLM., Open University, 2011.

"Pionieren in De Stad - De Sociale Dynamiek Van Amsterdamse Uitbreidingswijken." M3H Architecten, 2021, <https://www.m3h.nl/dossiers/het-gewortelde-gebouw/pionieren-in-de-stad/>.

Lynch, Kevin. *The Image of the City*. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press, 1960.

"Borneo 12." MVRDV, 1999, accessed 18 maart, 2021, <https://www.mvrdv.nl/projects/161/borneo-12>.

"Ypenburg, Hageneiland." MVRDV, 2005, accessed 18 maart, 2021, <https://www.mvrdv.nl/projects/155/hagen-island>.

Nedam, Ballast. "Het Binnenhof, Vleuten." (2021). <https://www.hetbinnenhof-vleuten.nl/>.

Rapp+Rapp, Architectenbureau. "De Grote Hof." (2020).

red. "Eerste Architectuurnota Vrom En Wvc; Rijk Streeft Naar Hogere Kwaliteit Architectuur." *NRC* (Amsterdam), 18 april 1991. <https://www.nrc.nl/nieuws/1991/04/18/eerste-architectuurnota-vrom-en-wvc-rijk-streeft-naar-6964079-a1047986>.

Ries van der Wouden, David Evers, Rienk Kuiper. "De Veranderende Positie Van De Nationale Ruimtelijke Ordening in Nederland." *Ruimte en Maatschappij*, no. 2 (2021).

Ries van der Wouden, Like Bijlsma, Wim Blom, Lia van den Broek, Femke Daalhuizen, Ed Dammers, David Evers, Maaïke Galle, David Hamers, Leo Pols, Niels Sorel, Joost Tennekes. *De Ruimtelijke Metamorfose Van Nederland 1988-2015*. Edited by Ries van der Wouden. Rotterdam: Nai010, 2015.

Rijksadviseurs, College van. *Rijk Aan Ontwerpkracht*. Den Haag 2019.

"Scherf 13." 2006, accessed 18 maart, 2021, <https://www.search.nl/#!content/scherf-13>.

Tom Avermaete, Henco Bekkering, Michiel van Hennik,, Rolf van der Leeuw Maartenjan Hoekstra, Herman Prast, Cunera, and Cor Wagenaar Smit, Pamela de Winter, Jurjen Zeinstra, eds. *Gr2 Openbare Ruimte En Publiek Gebouw*

3ed. 4 vols. Vol. 2. Delft: Technische Universiteit Delft, 2016.

Wiel, Kees van der. "Baten En Lasten Van Honderd Jaar Woningwet." *Holland 2001* (2001).

Zonneveld, Joost. "Homo Vinex." *De Groene Amsterdammer* (2006).

Figurenlijst

Figuur 1: Tijdlijn ruimtelijke nota's	9
Figuur 2: Situatie in Nederland rond het jaar 2000, volgens de Tweede Nota, 1966. (Vereniging Deltra Metropool, 2021)	11
Figuur 3: (linksboven): Ontwikkeling van Het Westen Des Lands. (Bron: Museum Hoeksche Waard)	12
Figuur 4: (rechtsboven): Pendrecht te Rotterdam, plan daterende uit 1949 (Bron: Vanamen.net)	12
Figuur 5: (linksonder): Leidsche Rijn, plan daterende uit 1995 (Bron: Volkskrant)	12
Figuur 6: (rechtsonder): "Bloemkoolwijk" Almere Haven, plan daterende uit 1976 (Bron: Aerophotostock.com)	12
Figuur 7: Erasmusbrug, onderdeel van sleutelproject en stedelijk knooppunt Kop van Zuid (Bron: Indebuurt.nl)	16
Figuur 8: (boven): Schaalverkleining en Rollen (eigen werk)	18
Figuur 9: (boven): Luchtfoto van Brandevoort (Bron: Eindhovens Dag)	18
Figuur 10: (onder): Straatbeeld Brandevoort (Bron: Funda.nl)	18
Figuur 11: Tijdlijn Nota's en Stedenbouw.	19
Figuur 12: Oostelijk Havengebied	21
Figuur 13: Oostelijk Havengebied grachtenaanzicht (Frank van der Meer, 2021)	21
Figuur 14: Oostelijk Havengebied gevelaanzichten (Frank van der Meer, 2021)	21
Figuur 15: Brug tussen Borneo en Sporenburg (Frank van der Meer, 2021)	21
Figuur 16: Den Haag Ypenburg	22
Figuur 17: Ypenburg woningbouw (FARO, 2021)	23
Figuur 18: Ypenburg deelplan Haacs (Bron: Haacs, 2021)	23
Figuur 19: Ypenburg Landingslaan (bron: Palmbout.nl)	23
Figuur 20: Utrecht Leidsche Rijn	24
Figuren 21,22,23: Deelontwerpen Leidsche Rijn (Eigen werk)	25
Figuur 24: Tijdlijn architectuurnota's	27
Figuur 25: (boven): Borneo 12 (bron: MVRDV.nl)	31
Figuur 26: (onder): Variaties architecten Borneo Sporenburg (bron: West8.nl)	31
Figuur 27: Deelplan 10 (Bron: MVRDV)	32
Figuur 28: (links): Ontwerp Singels Hans van der Heijden (bron: Hans van der Heijden)	33
Figuur 29: (rechts): Ontwerp Rapp+Rapp (bron: Christian Rapp)	33
Figuur 30: (links): appartementencomplex Scherf 13 (Bron: SeARCH.nl)	34
Figuur 31 : (rechtsboven): woningen Scherf 13 (Bron: SeARCH.nl)	34
Figuur 32: (rechtsonder): gedeelde parkeergelegenheid (Bron: SeARCH.nl)	34
Figuur 33: (boven) Conceptuele schets Vleuterweide (Bron: Christoph Kohl)	35
Figuur 34: (onder) Gevelmodellen (Bron: hetbinnenhof-vleuten.nl)	35